

TÜRKÇEDE GEBELERE AD VERME YOLLARI

Engin ÇETİN*

ÖZET

Bu çalışmada eski Türkçe metinlerden başlayarak günümüz Türk lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında kullanılan gebe anlamındaki sözcükler ve bu sözcüklerin içerdiği anlam özellikleri üzerinde durulmuştur. Türkçede tarihî lehçelere ait metinlerden başlayarak gebe anlamında çok sayıda sözcük kullanılmıştır. Bu sözcüklerin büyük çoğunluğu günümüzde -bir bölümü sınırlı bir alanda da olsa- yaşamaktadır. Ayrıca, eski dönemlerde rastlanmayan çok sayıda sözcük de gebe anlamını karşılamaktadır. Çalışmada gebelere ad vermede başvurulan anlatım yolları değerlendirilmiş; gebe anlamındaki sözcüklerin sayıca çok olmasının nedenleri sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçede gebe kavramı, Türkçede ad verme yolları, Tarihî Türk lehçeleri, Günümüz Türk lehçeleri, Anadolu ağızları.

THE SYSTEM OF NOMINATION TO PREGNANCY IN TURKIC

ABSTRACT

In this work words those mean 'pregnant' used in Turkic dialects and Anatolian local dialects of our day beginning from old Turkic texts, and the meaning properties they contain have been dealt with. Many words meaning pregnant have been used in Turkish including the texts belonging to historical Turkic dialects. Most of them are still alive today -though some only live in a limited region-. Also many words not encountered in old periods meet the meaning pregnant. In the work ways of expressions applied in naming pregnant have been evaluated; and reasons of the fact that the words that mean pregnant are a lot in number have been investigated.

Key Words: The semantic fields of pregnancy in Turkic, the system of nomination in Turkic, Historical Turkic Dialects, Contemporary Turkic Dialects, Anatolian Dialects.

* Dr., Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: encetin@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Giriş

İnsanoğlunun var olduğu günden günümüze çevresindeki varlık, kavram ve nesnelere tanımlama, onlara ad verme isteği ve onları kişiler arası iletişimde kullanma zorunluluğu dillerin sözcük kazanma yollarından biri olarak gösterilebilir. Tarihi süreçle birlikte, dilin doğal gelişimi, ortaya çıkan yeni durum ve gereksinimler, değişen kültürel yapılar, etkileşimler insanoğlunun var olan ya da yeni tanıştığı varlık ve kavramlara yeni adlar vermesini sağlamış ya da bu adları başka dillerden almasına neden olmuştur. Her dilde olduğu gibi Türkçede de, zamanla oluşan yeni ve güçlü anlatım biçimleri, aktarmalar vb. aynı kavram için farklı sözcüklerin kullanılmasını sağlamıştır. Örneğin, “itaat etmek, tabi olmak” kavramı, Orhon yazıtlarında *çikmek*, ...+GA *körmek*, *iş küç birmek* sözcükleriyle sağlanmıştır. Aynı biçimde gebelik kavram alanının bir üyesi olan *gebe* için de eski Türkçeden başlayarak pek çok sözcük kullanılmıştır.

Gebelik kavramının insanların ve hayvanların büyük çoğunluğunun soy devamı için zorunlu bir durum olduğu dikkate alındığında, bu kavramın dillerde en eski dönemlerde bile adlandırılmış olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dil ürünleri doğal olarak aranan her sözcüğü ve yapıyı barındıramasa da kimi kavramların varlığı düşünülmektedir. Örneğin, *Orhon yazıtlarında* *gebe* anlamında herhangi bir sözcük yer almamaktadır. Ancak bu durum, yazıtların içeriği ve hacmiyle ilgilidir. Aynı biçimde hacimli bir metin olan *Kutadgu Bilig*'de *gebe* anlamında herhangi bir sözcüğe rastlanmamıştır. *Divanü Lugati't-Türk*'te¹ de “gebe kısrak” için kullanılan *kulnaç* sözü dışında bir sözcüğe rastlanmaz. Sözlük niteliğinde bir metin olan *Divanü Lugati't-Türk*'te *gebe*

¹ *Divanü Lugati't-Türk*'te *yeni*- “doğurmak” fiilinden gelen *yenigü* sözcüğü, Atalayca “doğurmak üzere olan” biçiminde çevrilirken (Atalay 1999: IV 773) bu sözcük DK III'te yēn “vücut, beden” maddesi altında İngilizce karşılık verilmeksizin sözcüğün Arapça karşılığının *wilāda* olduğu belirtilerek yer almıştır (1985: 222). *Yeni*- fiilinden gelen *yenigü* sözcüğü bu kullanımıyla *gebe* anlamında, kalıplaşmış bir sözcük değildir. Nitekim Arapçadaki karşılığı da bunu göstermektedir. Yapıtta yer alan *kulnaç* ise bugün Anadolu'da da kullanılan yapıtta karşılığı Arapça karşılığı *akūk* “gebe hayvan” olarak verilen sözcüktür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

anlamında herhangi bir sözcüğün olmayışı ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dilinde Gebe Anlamında Kullanılan Sözcükler

Orhon yazıtları, Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't-Türk'te bu anlamda herhangi bir sözcük yer almamakla birlikte Türkçenin her döneminde bu anlamda birden fazla sözcük kullanılmıştır. Bu bölümde tarihî Türk lehçelerinde kullanılan ve günümüz Türk lehçelerine ait sözlüklerde saptanan sözler yer alacaktır. Çalışmada, genel olarak ağız sözlükleri taranmamakla birlikte günümüz Türk lehçelerinde kullanılan sözlerle ortaklığı ortaya koyabilmek amacıyla *Derleme Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır.²

ağır ayak [ağır, ayağı ağır, ayır ayaklı, égirayak] *ağır* sözcüğünün “yavaş” anlamıyla ilişkili olan bu söz grubu, Türkiye Türkçesi ağızları dışında Azericede, Yeni Uygurcada, Nogaycada, Başkurtçada ve Kırım Tatarcasında değişik biçimlerde kullanılmaktadır.

TT *ağır ayak* (TS 2005: 32); Anad. *ağır ayak* (DS I 91); Az. *ağır, ağırayağ* (Altaylı 1994: I 16); *ayağı ağır* (I, 1994: 69); YUyg. *égirayak* (1995: 122); Nog. *avır ayaklı* (Baskakov vd. 1956: 43); Başk. *ayır ayaklı* (1964: 49); Kır.Tat. *ağır ayaklı* (Üseinov 2005: 290).

agırlıg [avırlı, ayırlı] *Maitrisimit nom Bitig*'de *agırlıg içlig* biçiminde hendiyoioin (*ikileme, çift söz*) kullanımıyla karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğe bu anlamda eski Türkçe dönemine ait bir başka metinde rastlanmaz. Sözcük, *Maytrisimit nom Bitig*'in yayımından sonra hazırlanan eski Türkçe sözlüklerinde bu anlamda yer almıştır (Gabain 1974:

² Aşağıda, Tarihî Türk lehçelerine ait metinlerde ve günümüz Türk lehçelerine ait sözlüklerde saptanan gebe anlamında kullanılan sözcükler ve sözcük grupları öncelikle alfabetik sırayla incelenecek, burada sözcüğün kökeni, anlam ilişkisi ve kullanıldığı lehçeler yer alacaktır. Bunun nedeni sözcüklerin bir arada görülmesini sağlamaktır. Sözcüklerin sıralanmasında Türkiye Türkçesindeki biçim temel alınmış, diğer biçimler köşeli ayraç ([]) içerisinde gösterilmiştir. Sözcük ya da sözcük grubunun Türkiye Türkçesinde bulunmaması durumunda ise, söz konusu lehçedeki biçim temel alınmıştır.

318; Röhrborn 1977: 68). Sözcük, EST'deki *agir* maddesi içinde Tatar ağızlarındaki *avırlı* biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Sevortyan burada, sözcüğün Tatar ağızlarında *avırlı* biçiminde ve “gebe” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (1974: 85). Başkurtçada da *ayırlı* biçiminde kullanılan sözcük, Anadolu ağızlarında *gebe* anlamında kullanılan *ağırlıklı* sözcüğü ile de ilişkilidir.

ET *ağırlıg içlig* (Tekin 1976: 376; 1980: 166); Anad. *ağırlıklı* (DS I 92); Tat.; *avırlı* (Sevortyan 1974: 85; Ganiyev *vb.* 1997:19); Başk. *ayırlı* (1964: 49); Yak. *ıaraxan* (Vasiliev 1995: 107).

aylı [aylu] Sözcüğe ilk olarak, *İbn Mühenna Lugati (Hilyetü'l-İnsan ve Halbetü'l-lisan)*'nde rastlanmıştır. 14. yüzyıl Kıpçak Türkçesi metinlerinden *Codeks Cumanicus*'ta *aylı* ve Memlük Kıpçakçasında da *aylu* biçiminde rastlanmıştır. ED 272b'deki aylık maddesinde sözcüğün bu yukarıda sıraladığımız metinlerde *aylu* ve *aylı* biçimlerinde “gebe” anlamında kullanıldığından söz edilmiştir. Sözcüğün geçmiş 13. yüzyıl sonlarına dayanmasına karşın kullanım sahası çok geniş olmamıştır. Sözcük, bugün de Türkiye Türkçesi ağızları dışında Kumukçada kullanılmaktadır. Anlam özelliği olarak, “doğurması zaman olarak belirgin olan (kişi)” biçiminde açıklanabilir.

Kıp. *aylı*; Meml. *aylu* (Toparlı *vb.* 2003: 18); Anad. *aylı* [→ *aylı günlü*] *aylı günlü* [*aylı, aylı günü, aylı*] (DS I 425); Kum. *aylı*; *aylı bol-* (Bammatova 1969: 33).

barlu Altaycaya özgü olan bu sözcük, *boyunda bar* sözü gibi, “bedeninde başka bir beden daha olan” benzeri bir anlam taşımaktadır.

Alt. *barlu* (Babayakov *vd.* 1964: 26; Gürsoy-Naskali 1999: 35; Verbitskiy *vd.* 2005: 244).

bogaz [boğaz, boos, booz, buaz, bugaz, buvaz] Sözcük, genel olarak gebe hayvanlar için kullanılmaktadır. Ancak, çoğunlukla sözlüklerde ve metin yayımlarında çoğunlukla yalnız “gebe” biçiminde anlamlandırılmış, hayvanlara özgü olduğu belirtilmemiştir. Kimi zaman “gebe kadın” anlamı taşıdığı da görülmektedir. Örneğin, *Oğuz Kağan Destanı*'nda bir peri kızının gebe kalmasından *töl bogaz boldı* biçiminde söz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

edilmektedir. Bunun gibi, Dede Korkut Hikâyelerinde de sözcük Bogazça Fatma biçiminde bir özel adda yer almıştır (Ergin 1991: 55). Sözcük, günümüz Türk lehçelerinin birçoğunda “gebe hayvan” anlamında kullanılmaktadır. İlk olarak Uygur yazısıyla yazılmış *Oğuz Kağan Destanı*’nda iki kez *töl bogaz bol-* biçiminde saptanan sözcük, *Dede Korkut*’ta da geçmektedir.

DTS 109a’da yer alan *bogaz* sözcüğü, *töl I* maddesine gönderilir. Yapıtın 579b sayfasında yer alan *töl bogaz* yapısı *gebe* biçiminde tanımlanmıştır.

ED’de sözcüğün günümüzde pek çok lehçede “gebe” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Clauson bu anlamda kullanımı Harezmi Türkçesine kadar götürülecek olan (Oğuz Kağan Destanı) sözcüğün “throat=boğaz” anlamındaki sözcükle anlamsal bağının açık olmadığını vurgulamıştır.

EST’de yer alan *bogaz II* maddesinde sözcüğün kökenine ilişkin araştırmacıların görüşleri sıralanmış ve sözcüğün lehçelerdeki biçimleri verilmiştir (1978: 169-170).

Räsänen, *bogaz* sözcüğünün çeşitli lehçelerdeki farklı kullanımlarını vermiştir (1969: 78).

Eren, *boğaz* maddesinde araştırmacıların, sözcüğün kökenine ilişkin bilgilerini değerlendirmiştir (1999: 56).

Doerfer TMEN’de sözcüğün Anadolu’daki ve günümüz Türk lehçelerindeki kullanımlarını verdikten sonra sözcüğü Türkçeden ödünçleyen Moğolca ve diğer dillerdeki kullanımlarından söz etmektedir (1965: II 347 *vd.*).

EDAL’daki **böga* maddesinde sözcüğün, “gebe hayvan; gayri meşru çocuk taşımak” anlamlarında olduğu belirtilmiş, sözcüğün Türk lehçeleri, Tunguzca, Moğolca ve Korecedeki biçimleri verilmiştir (Starostin *vd.* 2003: 366 *vd.*).

Sözcük, günümüzde Anadolu’da ve çok sayıda lehçede kullanılmaktadır. Ancak Anadolu ağızlarındaki kullanımların Türkiye Türkleri dışındaki Türk topluluklarından derlenmiş olması, sözcüğün Anadolu’daki durumu açısından dikkate değer bir noktadır. Ayrıca DS’de bu maddede yer alan ve Türkiye Türklerinden derlenen *bozalacı* ve *bozülacı* sözcüklerinin buradaki *bogaz* sözcüğü ile bir bağlantısı yoktur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Söz konusu bu sözcükler *buzağı* sözü ile ilişkilidir ve *bogaz* köken birlikteliğini açıklamak güçtür. Eski Türkçe *bogaz* sözcüğü, güneybatı Türk lehçelerinden Azericede ve Türkmencede kullanılmaktadır (Altaylı 1994: 45).

Har.T *bogaz* (Arat 1987: 617); EAT *bogaz* (Ergin 1991: 55), Az. *boğaz(II)*; Türkm. *bogaz(II)* (Tekin vd. 1995: 76); Özb. *bögaz I* (Akabirov vd. 169); YUyg. *bogaz I* (Necip 1995: 46) Kaz. *buvaz* (Koç vd. 2003: 95); Kırg. *booz* (Yudahin 1998: 10); Tat. *buaz* (Ganiyev vd. 1997: 57); Kar-Malk. *buvaz* (Tavkul 2000: 131); Alt. *boos* (Gürsoy-Naskali vd. 1999: 43); Tuv. *booz* (Ölmez 2007: 98, 332).

boykat Kırgızcaya özgü olan bu sözcük, *boy* ile *kat* sözlerinin birleşmesi sonucu oluşan birleşik bir yapıdır. Böylelikle yine Kırgızcada kullanılan *boyunda bar ve koş boylu* sözcükleri ile Kazakçadaki *eki kabat* sözcüğünün anlamca benzeri olan bir sözcük ortaya çıkmaktadır.

Kırg. *boykat* (Türk lehçeleri Sözlüğü TT *gebe md.* www.tdk.gov.tr)

boylu Azericede görülen bu sözcük anlamca Kırgızcadaki *boyunda bar ve koş boylu* sözcüklerine yakındır. Aynı zamanda kuruluş ve anlam ilişkisi açısından yalnız Anadolu ağızlarında (DS) kullanılan *gövdeli* sözcüğüne benzemektedir. Tüm bu kullanımlarda *boyu (vücutu)* normalin dışında olandan söz edilmektedir.

Az. *boylu* (Altaylı 1994: I 147).

boyunda bar [pozunda bar] Kırgızcada ve Hakaşçada kullanılan bu birleşik yapı, “vücudunda bir can, bir beden daha var” gibi bir anlam özelliğine sahiptir. Sözcük bu özelliğiyle *boylu, eki kabat, gövdeli, iki canlı, ikkikat ve koş boylu* sözlerine benzemektedir.

Kırg. *boyunda bar* (Yudahin 1998: 134); Hak. *pozunda bar* (Çankova 1961: 55).

dakpırlıg ~ dapkırlıg Tuvacada kullanılan bu sözcüğün kökenine ilişkin bir bilgi, incelenen kaynaklarda bulunamamıştır.

Tuv. *dapkırlıg* → *dakpırlıg* (Palmbah 1955: 132).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

eki kabat [ikkikat] *eki* “iki” ve “kat, sıra, tabaka” anlamındaki *kabat* (Koç vd. 2003: 267) sözcüklerinden oluşan bu birleşik yapı, kuruluşu açısından *iki canlı ve koş boylu* sözcüklerine benzemektedir. *Eki kabat* yapısı Kazakçada kullanılırken *ikkikat* sözcüğü Özbekçede mevcuttur.

Özb. *ikkikat* (Akabirov vd. 1981: 320); Kaz. *eki kabat* (Koç vd. 2003: 137).

evinlig Günümüzde de halk ağzında “buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü; çok taneli başak; tohum ...” gibi anlamlarda kullanılan (DS V 1807) *evin* sözcüğü, tarihî Türk lehçelerinde temel olarak “tane; buğday tanesi” anlamlarını karşılamıştır. Clauson, ED 12a-b’de sözcüğün Budist Uygur metinlerinde “meyve” anlamında kullanıldığını ancak bunun muhtemelen kelimesi kelimesine çevirilerden kaynaklandığını belirtmiştir. *Huastuanift*’te geçen *evinlig* sözü de *evin* sözcüğünün temel anlamına koşut olarak “gebe” anlamında kullanılmıştır. Buradaki *evinlig uzuntonlug* tamlaması, DTS 189b’de “gebe kadın” biçiminde tanımlanmış; ED13a’da *evin* sözcüğünden geldiği bildirilen sözcüğün anlamı, Le Coq’a dayanılarak “gebe” olarak verilmiştir. Gabain de gramerinin sözlük bölümünde sözcük için aynı karşılığı vermiştir (1974: 326). Sözcük, daha sonraki dönem ve sahalarda bu anlamda kaydedilmemiştir. Günümüzde Anadolu ağızlarında “özlü” anlamında kullanılmaktadır (DS V 1808).

ET *evinlig* (Le Coq 1911: 27).

gebe Sözcüğün geçmişi 14. yüzyıl Memlük sahasına kadar uzanmaktadır. Sevortyan EST’de, sözcüğün *Kitâbü’l-İdrâk li Lisani’l-Etrâk*’te kullanıldığından söz etmiştir (1980: 36). Buradaki *gebe* maddesinde sözcüğün günümüzde Türkmence, Türkiye Türkçesi, Gagavuzca ve Kırım Tatarcasında kullanıldığı söylenerek; çok sayıda lehçede kullanılan *geber-* fiiliyle ilgili olduğu belirtilmiştir (1980: 36) Räsänen *ğübâ* maddesinde *gebe* anlamı verdiği sözcüğün Osmanlıcada ve Kırım Tatarcasında *gebe* biçiminde saptandığını belirtmiş; Türkmencedeki *gevrelî* sözünün sözcükle bağlantılı olabileceğini tereddütle ima etmiştir (1969: 151a). Eren, etimolojik sözlükte sözcüğe yer vermemesine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

karşın *gebeş* maddesinde *gebeye* gönderme yapmış, TS'de “1. karnı şiş olan; 2. bodur ve şişman” biçiminde tanımlanan sözcükteki -ş'nin küçültme eki olduğundan söz etmiştir (1999: 150). EDAL'da yer alan **kēp*' maddesinde Proto-Türkçede **gēp*-biçiminde olan sözcüğün “şişmek, kabarmak; gebe olmak; kibirlenmek” anlamlarında kullanıldığı belirtilerek filin Türk lehçeleri, Tunguzca ve Moğolcadaki değişik biçim ve türevlerinden söz edilmiştir (Starostin *vd.* 2003: 668 *vd.*)

Meml. *gebe* (Sevortyan 1980: 36); Türkm. *gebe* (şişkin, şişmiş) (Tekin *vd.* 244); Gag. *gebe* (Gaydarci 1991: 100); Kır.Tat. *gebe* (Sevortyan 1980: 36)

gevrelî Türkmenceye özgü olan sözcüğün kökeni açık olmamakla birlikte Räsänen *gebe* sözcüğü ile ilgili olabileceğini belirtmiştir (1969: 151a).

Türkm. *gevrelî* (Türk Lehçeleri Sözlüğü *gebe* md. www.tdk.gov.tr)

hamile [hamla, hamildar, hamiledar]³

Arapça *haml* “yük; yüklenme” sözcüğünün müennes ism-i failidir. Böylelikle Türkçedeki tam karşılığı, kullanımı 11. yüzyıla dek uzanan *yüklü* (*yüklüg*) sözcüğüdür. *Hamile* sözüne 14. yüzyıldan itibaren Anadolu sahası metinlerinde ve Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısasü'l-Enbiya'da ve 15. yüzyıl ve sonrası Çağatay sahası metinlerinde rastlanmaktadır. Sözcük, günümüzde Türkiye Türkçesi, Azerice, Türkmence, Özbekçe ve Yeni Uygurcada kullanılmaktadır. Öyle ki Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde aynı anlamdaki Türkçe sözcüklerden daha sık kullanılmaktadır.

Har.T *hamile* (Ata 1997: 237); Çağ. *hamile* (Abik 1993: 238; Kargı Ölmez 1996: 371); EAT *hamile* (Önler 1999: 139; Ergin 1991: 135; Argunşah 1999: 382); TT *hamile* (TS 2005: 839); Az. *hamile* (Altaylı 1999: I 604); Türkm. *hamla* (Türk Lehçeleri Sözlüğü *gebe* md. www.tdk.gov.tr); Özb. *hamiledar* (Akabirov *vd.* 1981: 706); YUyg. *hamildar, hamile* (Necip 1995:

³ Özbekçede *hamile* sözcüğü “ana karnida peyda olan bala” anlamındadır (Akabirov *vb.* 1981: 706). *Hamiledar* sözcüğü de bu anlama koşut olarak *çocuk taşıyan* anlamına gelmektedir. Bunun yanında Yeni Uygurcadaki *hamile* ve *hamildar* sözcükleri aynı anlamda (*gebe*) kullanılmaktadır (Necip 1995: 148).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 3/3 Spring 2008

148); Kır.Tat. *xamile* (Üseinov 2005: 290); Kar. *hamila* (Kowalski 1996: 55).

harınnıg Hakasçada kullanılan bu sözcük, gebeleri vücut biçimi, görünüş açısından betimlemektedir. Sözcük, kuruluş açısından Azericedeki *boylu* ve Türkiye Türkçesindeki *gövdeli* sözcükleri gibidir.

Hak. *xarınnıg* (Çankova 1961: 55).

içlig Sözcük, *Maytrısimit nom Bitig*'de *agırlıg içlig Türkische Turfan-Texte VII*'de *içlig bol- Türkische Turfan-Texte X*'da *içlig kunçuy* ve *Uigurische Sprachdenkmäler*'de *içlig er-biçiminde* saptanmıştır. Radloff, ilgili notta, sözcüğün *yüklü* ve *aylı* sözcükleriyle anlamdaş olduğundan söz etmiştir (1972: 185). DTS 202b'de *Türkische Turfan-Texte VII 26-16*'da geçen *içlig* maddesi "gebe" biçiminde tanımlanmış; ED 26b'de aynı tanığa dayanarak aynı karşılık verilmiştir. Gabain de Eski Türkçe gramerinde sözcük için aynı karşılığı vermiştir (1974: 336). Sözcük Güney Sibiry Türk lehçelerinden biri olan ve eski Türkçeye yakınlığı kabul edilen Tuvacada *iştig* ve Karaçay-Malkarcada *içli bol-* biçiminde kullanılmaktadır.

ET *içlig* (Tekin 1976: 345; 1980: 166; Rachmati 1937: 107; Gabain 1959: 44; Radloff 1972: 180); Tuv. *iştig* (Palmbah 1955: 196); Kar-Malk. *içli bol-* (Tavkul 2000: 227).

iki canlı TS'de halk ağzında "gebe, yüklü, hamile" (2005: 947) anlamında kullanıldığı belirtilen sözcük, ağızlarda sıklıkla kullanılmasına karşın DS'de yer almamıştır. Azericede de *ikicanlı* biçiminde kullanılan sözcük, kuruluş açısından Kazakçadaki *eki kabat*; Özbekçedeki *ikkikat* ve Kırgızcadaki *koş boylu* sözlerine benzemektedir. Tüm bu sözcükler anlam ilişkileri açısından da benzeşmekle birlikte *eki kabat*, *ikkikat* ve *koş boylu* sözcüklerinde somut varlık (*gövde*, *boy*); *iki canlı* sözünde ise soyut varlık (*can*) öne çıkarılmıştır.

Anad. *iki canlı* [hık.] (TS 2005: 947). Az. *ikicanlı* (Altaylı 1994: II-682).

koş boylu Kırgızcaya özgü olan bu sözcük, kuruluş ve anlam ilişkisi açısından yine Kırgızcadaki *boyunda bar*; Hakasçadaki *pozunda bar*; Kazakçadaki *eki kabat*; Özbekçedeki *ikkikat*; Azericedeki *boylu* ve Türkiye Türkçesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

ağızlarındaki *iki canlı* ve *gövdeli* sözlerine benzemektedir. Buradaki *boy* sözü, *gövde*, *beden* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır.

Kırg. *koş boylu* (Türk lehçeleri Sözlüğü TT *gebe md.* www.tdk.gov.tr)

köçölü Sözcük, yalnız Altaycada saptanmıştır. Elimizdeki verilerle, sözcüğün kökeni konusunda bir yorum yapmak güçtür. Ancak, Altaycada “arpa çorbası” anlamında kullanılan ve Kırgızca, Kazakça, Tuvaca gibi kimi lehçelerde değişik biçimlerde yaşayan *köçö* (Gürsoy-Naskali 1999: 119) ile bağlantısından söz etmek güçtür.

Alt. *köçölü* (Babayakov 1964: 26; Gürsoy-Naskali 1999: 119).

kömenlê [**gömenle**, **guman**, **gümanlı**] Tatarcadaki *kömenlê* sözcüğü, DS’de geçen ve İstanbul, Artvin ve Erzincan’dan derlenen *guman*, *gömanlı* ve *gümanlı* sözcükleri ile kökteştir. Tatarcada *kömen* sözcüğü “yük, ağırlık; hamilelik” anlamındadır (Ganiyev *vd.* 1997: 193).

Anad. *gömanlı* (DS VI 2146); *guman* (DS VI 2194), *gümanlı* (DS VI 2221) Tat. *kömenlê* (Ganiyev *vd.* : 193);

kursaktu Altaycada saptanan sözcük, “rahim; karın” anlamı açısından bakıldığında Hakasçadaki *harınnıg* sözüne benzemektedir. Bununla birlikte sözcüğün Altay Türkçesindeki bir diğer anlamı da “hamilelik”tir (Gürsoy-Naskali 1999: 125 *vd.*). Kazakçada, sözcüğün, diğer anlamlarla birlikte “çocuk, evlat” anlamı taşıdığı da kaydedilmiştir. Kazakçadaki *kursaktan-* fiili de “gebe kalmak” anlamındadır (Koç *vd.* 2003: 338). Sözcük, Kazakçadaki anlamı dikkate alındığında “çocuklu” gibi bir anlam ifade etmektedir. Ancak, Altaycada böyle bir kayda rastlanmamıştır. *kursaktan-* fiili Altaycada “yemek yemek” olarak tanımlanmıştır (Gürsoy-Naskali *vd.* 1999: 126).

Alt. *kursaktu* (Verbitskiy *vd.* 2005: 154).

saattıg Tuvacaya özgü olan bu sözcüğün kökeni hakkında incelenen kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte, sözcüğü oluşturan *saat III* ismi, “gebelik” (Palmbah 1955: 345);

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

saattalır fiili ise “gebe kalmak” olarak tanımlanmıştır (Arıkoğlu *vd.* 2003: 90)

Tuv. *saattig* (Palmbah 1955: 345).

yüklü [cüktüü, yükli, yüklüg, yükti, yökle, yöklö]

Günümüzde de yaygın olarak kullanılan *gebe* anlamındaki en eski sözcüktür. Anlam ilişkisi açısından Arapçadaki *hamile* sözcüğü gibidir. Sözcük, 11. yüzyıldan başlayarak tarihî Türk lehçelerinde ve günümüz Türk lehçelerinde değişik biçimlerde kullanılmaktadır. Sözcük, DTS’de ve ED’de bu anlamda yer almazken EST 1989 262’deki *yük* maddesi içerisinde yer alan üçüncü anlam “gebe, gebelik”tir.

Kh.T *yüklüg* (Ata 2004: 154; Ünlü 2004: 772); Har.T *yüklüg* (Ata 1997: 750; Sağol 1995: 193); *yüklüg ~ yüklü* (Yüce 1993: 32, 41; 36, 41); Meml. *yüklü ~ yükli* (Toparlı *vb.* 2003: 332); EAT *yüklü* (Tar.S VI 4754 *vd.*); TT *yüklü hlk.* (2005: 2206); Az. *yüklü* (Altaylı 1994: II-1265); Türkm. *yükli* (Türk Lehçeleri sözlüğü *gebe md.* www.tdk.gov.tr); Kaz. *yükti* (Koç *vb.* 2003: 189); Kırg. *cüktüü* (Yudahin 1998: 236); Nog. *yüklü* (Baskakov 1956: 43) Tat. *yöklê* (Ganiyev *vb.* 1997: 123); Başk. *yöklö* (1964: 49); Kır.Tat. *yüklü* (Üseinov 2005: 290).

yürük [yüğrük]

Doğu Türkçesiyle yazılmış *Meyveler Münazarası*’nda *sini yiydür hatunlar bolsa yürük* dizesinde geçmektedir. Sözcük, Anadolu ağızlarında da *yüğrük* biçiminde kullanılmaktadır. Abik’in aktardığına göre, metnin ilk yayımını hazırlayan Jarring, Doğu Türkçesi Sözlüğü’nde *yörük~yürük* için “hamile” karşılığını vermiş, bu karşılık metnin değerlendirmesini yapan Malov tarafından eleştirilmiştir. Malov’a göre sözcük, “mide bulantısı hissetmek” anlamı taşımaktadır (2005: 118). Abik’e göre, Malov’un önerisi dikkate alındığında sözcüğü Divanü Lugati’t-Türk’teki *ügrî-* “sallamak, kımıldatmak”, *ügril-* “sallanmak”, *ügriş-* “sallamakta yardım etmek”, *ügrit-* “sallatmak”, *ügrük* “çocuğun beşiğini sallama” sözcükleriyle ilişkilendirmek mümkündür. Anadolu ağızlarındaki kökteş sözcükler de eklendiğinde Malov’un önerisi dikkate değerdir (2005: 118). Abik, Anadolu ağızlarında *yüğür-* “çiftleşmek, çiftleşme isteği göstermek”, *yüğrüm sırası* “koçun koyunla birleşme zamanı”, *üğürmek* “hayvan çiftleşmek”, *yüğürük*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

“göbek altında şişkinlikle beliren bir hastalık” sözcüklerinin de varlığından söz ederek sözcüğün bunlarla ilişkili olabileceğini de belirtir (2005: 118).

Sözcüğün gebe anlamını karşıladığı kabul edilirse, Anadolu ağızlarında yaşayan *yüğür-* fiiliyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Sözcüğe başka herhangi bir lehçede rastlanmamıştır.

yürük (Abik 2005: 189); Anad. *yüğrük* (III) (DS XI 4326).

Yalnız Anadolu Ağızlarında Gebe Anlamında Kullanılan Sözcükler

Yukarıda söz edildiği gibi, çalışmamızda genel olarak ölçünlü dile ait malzeme temel alınmış; günümüz Türk lehçeleriyle Anadolu ağızlarında *gebe* anlamında kullanılan sözcüklerde gözlenen ortaklık nedeniyle *Derleme Sözlüğü* de incelenmiştir. Bu bölümde, ölçünlü dil ile tamamen yerel özellik gösteren ağız malzemesini birbirinden ayırmak amacıyla yalnız *Derleme Sözlüğü*’nde bulunan ya da *Türkçe Sözlük*’te *hfk.* kısaltmasıyla yer alan, bir başka lehçede kullanılmayan sözcükler sıralanmıştır:

aylı günlü [aylı, aylı günü, aylı] → aylı

göde Temel anlamı, “kısa boylu, şişman, göbekli” olan ve Anadolu’nun değişik yerlerinde kullanılan göde (I) sözcüğü, bu temel anlamına koşut olarak Batı Akdeniz’de ve Afyon’da *gebe* anlamında kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi sözcük, bu anlamını, gebelerin vücut yapıları *göde* sözcüğünün anlattığına (şişman, göbekli) benzemesi dolayısıyla kazanmıştır. Sözcük bu yönüyle Hakaşcadaki *harınnıg* sözüne benzemektedir.

DS göde (I) 2. (VI 2122).

gödelek → göde

gövdeli Bu anlamıyla yalnız Anadolu ağızlarında (DS’de) saptanan *gövdeli* sözcüğü, kuruluş özellikleri ve anlam ilişkisi açısından Azericedeki *boylu*, Hakaşcadaki *harınnıg*, Altaycadaki *kursaktu* ve Kırgızcadaki *koş boylu* sözcüklerine benzemektedir.

DS gövdeli (VI 2167).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

üzerli Kuruluş açısından *boylu, gövdeli, gümanlı* ve *yüklü* sözcüklerine benzeyen *üzerli* sözcüğü, anlam özelliği (üzerine yük almış, ikinci bir beden, can üstlenmiş (kimse)) dolayısıyla da *boylu, eki kabat, gövdeli, ikki kat, iki canlı* ve *yüklü* sözcüklerine benzemektedir.

üzeriyüklü → üzerli

Tablo: Türkçede Gebe Anlamında Kullanılan Sözcükler

Türkiye Türkçesi	ağır ayak, gebe, hamile [aylı, aylı günlü, göde, gödelek, gömanlı (guman, gümanlı) gövdeli, iki canlı, üzerli, üzeriyüklü, yüğrük(III), yüklü]
Azerice	ağır, ayagağır, ağırayag, boğaz(II), boylu(II), hamile, ikicanlı, yüklü
Gagavuzca	gebe
Türkmence	yüklü, gevrelî, hamla, bogaz(II)
Özbekçe	hamiledar, ikkikat, bugaz
Yeni Uygurca	hamildar, hamile, egir ayak; bogaz I
Kazakça	eki kabat, yükti, buaz
Kırgızca	boykat, booz, boyunda bar, cüktüü, koş boylü
Nogayca	avır ayaklı, yüklü
Tatarca	yöklê, kömenlê, avırlı; buaz
Başkurtça	yöklö, ayırlı, ayır ayaklı
Kırım Tatarcası	xamile, yüklü, ağır ayaklı
Karaçay-Malkarca	buvaz, içli bol-(hamile olmak)
Karayimce	hamila
Kumukça	aylı
Altayca	barlu, boos, köçölü, kursaktu
Hakasça	xarınnıg, pozında bar, toylıg
Tuvaca	booz(boozaar=gebe kalmak), saattıg, dakpırlıg ~ dapkırlıg, iştig
Yakutça (Sahaca)	ıaraxan (caxtar), xat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

Sonuç

Gebelere, Türkçede türlü anlam özelliklerinden yararlanılarak türetilen çok sayıda ad verildiği görülmektedir. Günümüzde Türkiye Türkçesinde gebe ya da hamile sözcükleriyle karşılanan gebelik için, eski Türkçeden başlayarak bir ya da birden fazla sözcüğün kullanıldığını düşünmek mümkündür. Ancak yukarıda da değinildiği gibi bunlar, kimi zaman yazılı metinlere yansımamıştır. Örneğin, Türk dilinin yazılı ilk ürünleri olan *Orhon yazıtlarında* *gebe* anlamında herhangi bir sözcüğe rastlanmaz. Yazıtların içeriği ve hacmi bu anlamdaki bir sözcüğün yazıtlarda kullanılmasına engel olmuştur. Bu durum *Kutadgu Bilig* için de geçerlidir. *Kutadgu Bilig*, hacimli bir metin olmasına karşın *gebe* anlamında herhangi bir sözcük yer almaz. Ancak, bir sözlük olan *Divanü Lugati't-Türk'te* bu anlamdaki herhangi bir sözcüğün olmayışı ilginçtir. Bu durum ancak Kaşgarlı'nın böyle bir sözcüğü atlamasıyla açıklanabilir⁴. Eski Türkçenin Uygurca döneminde ise Türk edebiyatının gelişmesi, farklı alan ve konularda yapıtların yazılması ya da çevrilmesi dolayısıyla *gebe* anlamında kullanılan *ağırlıg*, *bogaz*, *evinlig*, *içlig* gibi, Türkçede var olan ya da yeni kazanılan pek çok sözcükle karşılaşırız.

Tarihî ve günümüz Türk yazı dillerine ait malzeme, *gebe* anlamında kullanılan sözler açısından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Gebe anlamını karşılayan sözcüklerin yapıları açısından dikkat çeken nokta, bu sözcüklerin çoklukla +II(g) yapım ekiyle türetilmiş olmasıdır: *ağırlıg*, *aylı*, *barlu*, *boylu*, *dakpırlıg~dapkırlıg*, *evinlig*, *gevrelı (?)*, *harınnıg*, *içlig*, *iki canlı*, *koş boylu*, *köçölö*, *kömenlê*, *kursaktu*, *saattıg*, *yüklü*, *gövdeli*, *üzerli*.

2. Türkçede en eski dönemlerden beri kullanılan *gebe* anlamındaki sözcükler, *ağırlı* (ET *ağırlıg*; Başk. *ayırılı*, Tat. *avırlı*), *yüklü* (Krh.T *yüklüg* ve lehçelerde değişik biçimler) *aylı* (Kıpçakça *aylı~aylı* ve günümüzde çok sayıda lehçede *aylı*),

⁴ Kaşgarlı'nın *gebe* anlamındaki bir sözcüğü, ayıp saydığı için sözlüğüne almaması düşünülemez. Çünkü Kaşgarlı, bir bilim adamı titizliğiyle bunun gibi çok sayıda kavramı böyle bir düşünceye kapılmadan günümüze aktarmıştır.

gebe (Meml. *gebe*; Türkmence, Türkiye Türkçesi ve Gagavuzcada *gebe*) ve *hamile* (Harezmi Türkçesi *hamile*; çok sayıda lehçede değişik biçimler) sözcükleridir. *Gebe* anlamındaki diğer sözcükler ise daha yeni sözcüklerdir. Bu sözcüklerin kullanımının sınırlı olması da görüşümüzü destekler niteliktedir.

3. Türkiye Türkçesindeki *gebe* sözcüğünü karşılayan sözcüklerin anlam ayırıcı özellik olarak tarihî dönem metinlerinde iki yönünün olduğu söylenebilir. Tarihî dönem metinlerinde *bogaz* sözcüğü *gebe* hayvanlar için; diğer sözcükler ise *gebe* kadınlar için kullanılmıştır. Günümüzde Azerice, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Altayca ve Özbekçede ET *bogaz* sözcüğü *gebe* hayvanlar için kullanılmaktadır. Ancak kimi lehçelerde sözcük, anlam genişlemesi yaşayarak genel bir anlam kazanmıştır. Günümüzde ET *bogaz* sözcüğünün *gebe* hayvanlar için kullanıldığı lehçeler dışında *gebe* anlamındaki sözcükler için böyle bir ayırım söz konusu değildir.

3.1. Eski Türkçeden başlayarak günümüz Türk lehçelerinde kullanılan *gebe* anlamındaki sözcüklerin oluşumunda türlü anlam özellikleri üzerinde durulduğu yukarıda belirtilmişti. Bu anlam özelliklerini şu biçimde sıralayabiliriz:

a) Yük, ağırlık: ağırlık, *hamile*, üzeriyüklü, üzerli, yüklü...

b) Vücut biçimi: boylu, *gebe*, göde, içlig, gövdeli, harınnıg...

c) Boy sözüne dayanan sözcükler: boylu, boykat, boyunda bar, koş boylu

d) İki sözüne dayanan sözcükler: koş boylu, eki kabat, iki canlı

e) Hareket: ağır, ağır ayak,

f) Zaman ifadesi: aylı, aylı günlük

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Gebelik kavramının öne çıkan ilk iki özelliği anneye yüklenen ağırlık ve annenin vücut biçimidir. Türkçede geçmişten bu yana bu iki temel özelliğin kullanıldığı çok sayıda sözcük vardır. Bunun yanında *boy* sözcüğünün de lehçelerde çok sayıda sözcüğe kaynaklık ettiği görülmektedir: *boylu*, *boyunda bar*, *koş boylu*. Türkiye Türkçesinde (Anadolu ağzları) ise bunun yerini *gövde* sözcüğü almaktadır: *gövdeli*. *İki* sözcüğü de çok sayıda sözcüğün oluşumunu sağlamıştır. Bu durumda anneye birlikte bebek de öne çıkarılmaktadır. Temelde, *boy* ve *iki* sözcüklerinin kullanıldığı sözcükler anlam özellikleri yönüyle birbirlerine benzemektedir. Çünkü *boylu* ve *gövdeli* sözcükleri aslında *gövdesine*, *bedenine bir beden daha eklenmiş (kişi)* gibi bir anlam özelliğine sahiptir ve bu anlamda öncesindeki *iki* sözcüğünü yitirmiş gibidir (iki boylu, iki gövdeli). *Boyunda bar* yapısı *bedeninde bir can daha var* biçiminde açıklanabilir. *koş boylu* sözünde ise zaten iki anlamındaki *koş* sözcüğü kullanılmıştır. Türkçede gebelere ad verme yollarından biri de gebelerin hareketlerinin yavaşlığını betimlemektir. Bu durumda *ağır* sözcüğünün *yavaş* anlamı öne çıkmaktadır. Gebelik süreci de gebelerin adlandırılmasında başvurulan yollardandır. Gebeliğin sonlanacak bir süreç olduğu, eski bir sözcük olan *aylı* ve Anadolu ağzlarında kullanılan *aylı günlük* sözleriyle anlatılmaktadır.

Ağır ve yük ile ilgili sözcükler, gebeyi adlandırmada eski Türkçeden bu yana en çok başvurulan sözcükler olarak dikkat çekmektedir. Eski Türkçede, bugün çok sayıda lehçede kullanılan *yüklü* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan *ağırlık* sözcüğü bu anlamda öne çıkmaktadır. Bunun yanında *evinlig*, *içlig* sözcüklerini de eski Türkçede kullanılan ancak günümüzde nadiren rastlanan sözcükler olarak eklemek gerekmektedir. Eski Türkçede kullanılan gebe anlamındaki sözcükler açısından bakıldığında da bu anlamda birden fazla sözcüğün kullanılması da dikkat çekicidir. Örneğin *ağırlık* ve *içlig* sözcükleri aynı metinde bir ikileme olarak kullanılmıştır. Bu sözcükler günümüzde farklı lehçelerde yaşamaktadır.

3.2. Türkçede *gebe* anlamındaki sözcüklerin çokluğu öncelikle, gebeleri betimlemede yukarıda sıralanan yollardan birinin seçilmesiyle açıklanabilir. Sonraları, bu yollardan birinin seçilmesiyle oluşan yeni sözcükler kalıplaşmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Gebelerin farklı yollarla adlandırılmasında gebe kadınların öne çıktığı görülmektedir. Çünkü, yukarıda sıraladığımız anlam özellikleri temel alınarak türetilen sözcükler büyük çoğunlukla yalnız gebe kadınlar için kullanılmaktadır. Gebe hayvanlar için yalnızca kimi lehçelerde kökeni ve dolayısıyla anlam içeriği tam olarak açıklanamayan ET *bogaz* sözcüğü kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında gebe hayvanlar için daha çok gebe hayvanı bebeğin adıyla adlandırma yoluna başvurulmaktadır⁵. Anadolu ağızlarında gebe hayvanlar için çok sayıda sözcük saptanmıştır. Bunlar, *avunuk*, *baskın(II)*, *bortlacı~botlacı*, *buzalacı*, *göklü(I)*, *güde*, *kulunatçı*, *hunnacı~kulunnacı~kunnacı*, *kulunlu*, *kozlaç~kuzlacı~kuzulacı* sözcükleridir. Bunlardan, *bortlacı~botlacı*, *buzalacı*, *hunnacı~kulunnacı~kunnacı*, *kulunlu*, *kozlaç~kuzlacı*, *kuzulacı* sözcüklerinde gebe hayvanı yavrusunun adıyla anılmaktadır: *bota*, *buzacı*, *kulun*, *kuzu*.

3.3. *Gebe* anlamındaki sözcüklerin sayıca çok olmasının bir nedeni de utanma olmalıdır. Gebelik, cinselliği çağrıştırdığından gebe anlamında farklı sözcükler türetilme yoluna gidilmiştir. Böylece örtmece sözler türetilmiştir. Belki de Türkiye Türkçesinde Türkçe *gebe* sözcüğü yerine daha çok Arapça kökenli *hamile* sözünün kullanılması nedeniyle budur.

Türkçede, görüldüğü gibi, gebelik olgusunun farklı yollarla betimlenmesi sonucu ortaya gebe anlamında kullanılan çok sayıda sözcük çıkmıştır. Farklı anlam özelliklerinin tercih edilerek sözcük sayısının artmasının nedeni kimi zaman farklı bakış açısı, kimi zaman da sözcüğün tabu sayılarak aynı kavramı örtülü olarak anlatan başka bir sözcüğün kullanılmasına gerek duyulmasıdır. Sonuçta Türkçenin zenginliğini ve anlatım gücünü bir kez daha gösteren bir durum söz konusudur. Buradaki zenginlik sözcüğü ile Türkçenin bir başka dil karşısındaki değil; kendi içindeki zenginliği anlatılmaktadır. Ayrıca, ortaya çıkan bu görünümle farklı toplulukların ortak düşünüş tarzının dile yansıması da göz önüne serilmektedir. Bu ortak düşünüş

⁵ *Divanü Lugati't-Türk'teki yeni-* "doğurmak" maddesinde de bu özelliğe dikkat çekilmiştir. Burada, sözcüğün yalnız kadınların doğurması anlamında kullanıldığı, hayvan doğurduğunda ise doğan şeyin adının anıldığı ve ...-*ladı* ekiyle fiil yapıldığı vurgulanmıştır (Atalay 1999: III 91).

Türkçe konuşan topluluklar için olduğu gibi, farklı topluluklar için de söz konusudur. Türkçe *yüklü* ve Arapça *hamile* sözcükleri, insanlığın ortak bakış açısını gösteren küçük bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaltmalar

Alt.: Altayca	Har.T: Harezmi Türkçesi
Anad. : Anadolu Ağzları	<i>hlk.</i> : Halk ağzında
Az.: Azerice	<i>hzl.</i> : Hazırlayan
Başk. Başkurtça	Kar.: Karayimce
Çağ.: Çağatayca	Kar.-Malk.: Karaçay- Malkarca
çev.: Çeviren	Karakalp.: Karakalpakça
DK: Dankoff-Kelly <i>Compendium of the Turkic Dialects</i>	Kaz.: Kazakça
DS: <i>Derleme Sözlüğü</i>	Kıp: Kıpçakça
DTS: <i>Drevnetyurskiy Slovar'</i>	Kır.Tat.: Kırım Tatarcası
EDAL: <i>An Etymological Dictionary of Altaic Languages</i>	Kırg.: Kırgızca
EAT: Eski Anadolu Türkçedi	Krh.T: Karahanlı Türkçesi
EST: <i>Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov</i>	Kum.: Kumukça
ED: <i>Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish</i>	<i>md.</i> : ...maddesi
ET: Eski Türkçe	Meml.: Memlük Kıpçakçası
Gag.: Gagavuzca	Nog.: Nogayca
Hak.: Hakasça	Özb.: Özbekçe
	Tat.: Tatarca
	Tar.S: <i>Tarama Sözlüğü</i>
	TMEN: <i>Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen</i>
	TS: <i>Türkçe Sözlük</i>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

Tuv.: Tuvaca	vd.: ve devamı, ve diğerleri
Türkm.: Türkmence	Yak.: Yakutça (Sahaca)
UW: <i>Uigurisches Wörterbuch</i>	YUyg.: Yeni Uygurca
vb.: ve benzeri	

KAYNAKÇA

- ABİK, A. Deniz, *Ali Şir Nevayi'nin Risaleleri, Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-ı Acem, Münşeat, Metin, Gramatikal İndeks, Sözlük*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 1993.
- , *Meyveler Münazarası –Doğu Türkçesi-*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.
- AHMET'YANOV, Rifkat-Rafayıl Muhammetdin-Fenuze Nuriyeva-Fuat Ganiyev, *Törekçe-Tatarça Sözlük, Türkçe-Tatarca Sözlük*, İnsan Yayınevi, Kazan-Moskova, 1998.
- AKABİROV, S.F.-T.A. Alikulov-S.Z. Zufarov-S.İ. İbragimov-N.İ. İkranova-Z.M. Magrufov-N.M. Mamatov-M.M. Mirtadjiev-G.N. Mihayilov-Ş. Nigmanova-N. Habibullaev-A.T. Hodjahanov, *Özbek Tilining İzahli Lugati I-II*, Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası A.S. Puşkin Namindagi Til va Adabiet İnstituti, Moskva, 1981.
- ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Makaleler I*, (hızl.: Osman Fikri Sertkaya), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 605-672.
- ARGUNŞAH, Mustafa, *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvanî, Tuhfe-i Murâdî, İnceleme-Metin-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- ARIKOĞLU, Ekrem-Klara Kuular, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- ATA, Aysu, Nasirü'd-din Bin Burhanü'd-din Rabguzi Kısasü'l-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

-
- Enbiya: Peygamberler Kıssaları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- , *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I-III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara, 1999.
- , *Divanü Lûgati't-Türk Dizini 'Endeks'*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara, 1999.
- BABAYAKOV, S.N. - N.T.Barantayev – V.A. Kalanakov, *Russko-Altayskiy Slovar'*, Moskva, 1964.
- BAMMATOVA, Z.Z., *Kumıksko-Russkiy Slovar'*, Dagestanskiy Filial akademii Nauk SSSR Institut Istor'i, Yazıka i Literaturı, Moskva, 1969.
- BASKAKOV, N.A., *Russko-Nogayskiy Slovar'*, Moskva, 1956.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, London, 1972.
- DANKOFF, Robert-James Kelly, *Mahmūd el-Kāşgarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk), Part III, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7*, Harvard, 1985.
- DOERFER, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band II*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1965.
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. baskı, Ankara, 1999.
- ERGİN, Muharrem Dede Korkut Kitabı II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- GABAIN, Annemarie von, *Türkische Turfantexte X*, Akademie Verlag, Berlin, 1959.
- , *Alttürkische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974.
- GANIYEV, Fuat-Rifkat Ahmet'yanov-Halil Açıköz, *Tatarça-*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

-
- Törekçe Sözlük, Tatarca Türkçe Sözlük*, İnsan Yayınevi, Kazan-Moskova, 1997.
- GAYDARCÍ, G.A.-E.K. Koltsa-L.A. Pokrovskaya-B.P. Tukan, *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü* (Çev.: İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- GÜRSOY-NASKALÍ, Emine-Muvaffak Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhâl, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Simurg Yayınları, Ankara, 1996.
- KOÇ, Kenan-Ayabek Bayniyazov-Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- KOWALSKI, Tadeusz, *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, (çev.: Kemal Aytaç), Engin Yayınları, Ankara, 1996.
- LE COQ, A. von, *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichaischen Auditores. Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)*, Berlin, 1911.
- NADALYAEV, V. M. vd., *Drevnetyursky Slovař*, Akademia Nauk SSSR, Leningrad, 1969.
- NECİP, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev.: İklil Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖLMEZ, Mehmet (2007), *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen*, Harrasowitz Verlag, 2007.
- ÖNLER, Zafer, *Celalü'd-din Hızır (Hacı Paşa), Müntehab-ı Şifa II, Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 24, Simurg Yayınları, İstanbul, 1999.
- PALMBAH, A. A. *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*, Tuvinskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İstitut Yazıka, Literaturı i İstorii, Moskva, 1955.
- RACHMATI, G. R., *Türkische Turfan-Texte VII, Mit sinologischen Anmerkungen von W. Eberhard, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften Jahrgang 1936, Philosophisch-historische*
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

-
- Klasse 12, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1937.
- RADLOFF, W., *Uigurische Sprachdenkmäler*, Akademie der Wissenschaften der Union der Sozialistischen Sowjet Republiken, Biblio Verlag, Osnabrück, 1972.
- RÄSÄNEN, Martti, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII,1, Helsinki, 1969.
- Russko-Başkirskiy Slovar'*, Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1964.
- SAĞOL, Gülden, *Harezmi Türkçesi Satırları Kur'an Tercümesi, II. Kısım: Sözlük*, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7, Harvard, 1995.
- SEVORTYAN, Ə. V., *Ətimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, Akademiya Nauk CCCR, İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva, 1974.
- , *Ətimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, Akademiya Nauk CCCR, İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva, 1978.
- , *Ətimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, Akademiya Nauk CCCR, İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva, 1980.
- - L. S. Levitskaya, *Ətimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, Akademiya Nauk CCCR, İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva, 1989.
- STAROSTIN, Sergei-A. V. Dybo-O. A. Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages I-III*, Brill, Leiden-Boston, 2003.
- Tarama Sözlüğü, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1996.
- TAVKUL, Ufuk, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- TEKİN, Şinasi, *"Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkancıların Mehdîsi, Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî bir dram (Burkancılığın vaiphasika tarikatine ait bir esrin Uygurcası)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

-
- , *Maitrisimit nom bitig, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule*, Berliner Turfantexte IX, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, Akademie der Wissenschaften der DDR Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie, Akademie-Verlag, Berlin, 1980.
- TEKİN, Talat-Mehmet Ölmez-Emine Ceylan-Zuhal Ölmez-Süer Eker, *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Simurg Yayınları, Ankara, 1995.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1982.
- ÜNLÜ, Suat, *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7), (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 2004.*
- ÜSEİNOV, S.M., *Kırımatarca Rusça Lugat*, Simferepol, 2005.
- VASİLİEV, Yuriy, *Türkçe- Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- VERBITSKIY, V.I. vd., *Slovar’ Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Tyurskogo Yazıka*, Ak-çeçek, Gorno-Altaysk, 2005.
- YÜCE, Nuri, *Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmûd bin ‘Omar bin Muhammed bin Ahmed Ez-Zamahşari El-Hvârizmî, Mukaddimetü’l-Edeb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*